

AŞIĞ YARADICILIĞININ “DƏDƏ ƏLƏSGƏR” ZİRVƏSİ
“DADA ALASGAR” PEAK OF ASHUG’S CREATIVITY
ПИК ТВОРЧЕСТВА АШЫГА В ЛИЦЕ «ДАДА АЛЕСКЕРА»

Aynur SƏFƏRLİ

DİN-in Polis Akademiyası, BDU-nun doktorantı
seferli_1988@bk.ru

Summary

Every person who has read at least one couplet of Ashig Alasgar's works in his life, whose heart beats with poetry, has not been indifferent to this treasure. Ashig Alasgar's work is a deep, mysterious, magical, enigmatic, miraculous ocean, shaken by beauty, wisdom and perfection of human understanding. As one delves into the depths of this ocean, one becomes helpless in the face of Alasgar's genius. M.H. Tahmasib, H.Arasli, A.Akhundov, Y.Garayev, M.Hakimov, G.Namazov and others were among the leading literary critics of the Dada Alasgar phenomenon, which was created in the first half of the last century and is still developing. tried to find out. He learned from a number of prominent ashugs, had a strong influence on the ashugs who came after him, applied to all areas of ashug art and left a great mark on Azerbaijani literature. created such types of poetry. Ashig Alasgar's poems, which are multifaceted and multifaceted, are divided into three parts according to the principle of scope and content: descriptions of nature, lyrical-romantic depictions and socio-political motives with a social content. The rich poetic heritage of Ashig Alasgar, which has a glorious place in the history of Azerbaijani literature, has become a real school of art for many ashugs in Azerbaijan.

Key words: ozan, ashug, ashug creativity, Dada Alasgar, Haqq ashug

Резюме

Каждый человек, прочитавший в своей жизни хотя бы один куплет произведений Ашига Алескера не остался равнодушным к этому сокровищу сердце которого будет биться стихами. Творчество Ашига Алескера - это глубокий, таинственный, волшебный, загадочный, чудесный океан, потрясенный красотой, мудростью и совершенством человеческого понимания. Погружаясь в глубины этого океана, человек становится беспомощным перед гением Аласгара. М. Х. Тахмасиб, Х. Араслы, А. Ахундов, Ю. Гараев, М. Хакимов, Г. Намазов и другие. Среди ведущих литературных критиков феномена Ашыга Алескера, который был создан в первой половине прошлого века и до сих пор существует, развивается, он учился у ряда выдающихся ашугов, которые оказали сильное влияние на ашугов, пришедших после него, применил ко всем областям ашугского искусства и оставил большой след в азербайджанской литературе. Стихи Ашыга Але-

скера многогранны, по принципу объема и содержания разделены на три части: описания природы, лирико-романтические изображения и социально-политические мотивы социального содержания. Богатое поэтическое наследие Ашыга Алескера, занимающего славное место в истории азербайджанской литературы, стало настоящей художественной школой для многих ашугов Азербайджана.

Ключевые слова: озан, ашыг, творчество ашыга, Дада Алескер, Хакк ашыг

Əsrlərin və minilliklərin qovşağında öz milli müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycan xalqı sabahını qorumaq üçün milli, mənəvi, mədəni, ictimai, siyasi dəyərlərinə yenidən nəzər salmaq, onları saf-çürük edib gələcəyə həmişəyaşar dəyərlərlə yollanmaq zərurəti ilə üzbəüz qalmışdır. Gələcəyə gedən yol millətdən öz mənəvi-mədəni potensialını aktivləşdirməyi tələb edir. Aşıq Ələsgər yaradıcılığına marağın güclənməsi, televiziya ekranlarında onun şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı müzakirələrin açılması təsadüfi tamamilə təbii və çox əhəmiyyətlidir. Həyatında Aşıq Ələsgər yaradıcılığının heç olmasa bir qoşmasını oxumuş, ürəyi poeziya ilə döyünən hər bir insan bu xəzinəyə biganə qalmayaraq onun dərinliklərinə can atıb. Çünki Aşıq Ələsgər yaradıcılığı gözəlliklə, müdrikliklə, bəşər idrakının kamilliyi ilə çalxalanan dərin, sirlə, sehrli, müəmmalı, möcüzəli bir ümmandır! Bu ümmanın dərinliklərinə baş vurduqca hətta poeziyanı az-çox bilən, onu sevən insan Ələsgər dühasının düşüncə, fikir tərzinin poetik-fəlsəfi ifadəsini bütövlüklə başa düşmək qarşısında aciz qalır. Keçən əsrin birinci yarısında yaranıb bu günə qədər inkişaf edən, Dədə Ələsgər fenomeninin, sirlərlə dolu yaradıcılığının sehrini açmağa, təhlil və tədqiq etməyə yönələn ələsgərşünaslıq, korifey ədəbiyyatşünaslarımız M.H.Təhmasib, H.Araslı, Ə.Axundov, Y.Qarayev, M.Həkimov, Q.Namazov və bir çox başqalarının ciddi tədqiqatlarına baxmayaraq hələ də bu əzəmətli xəzinənin müəmmalarını, sirlərini bütövlüklə tam aşkar edə bilməmişdir.

Aşıq yaradıcılığı Azərbaycan folklorunun mühüm qollarından birini təşkil edir. Bu ədəbiyyatın janr və mövzu baxımından zəngin nümunələrinin yaradıcıları sırasında Aşıq Ələsgərin adı xüsusilə qeyd edilir. Çünki çoxəsrlik aşıq sənətinin ən yüksək zirvəyə qalxmasında ustad aşığın misilsiz xidmətləri olmuşdur. Aşıq Ələsgərin belə xidmətlərindən biri də onun çox sayda yetirmələrinin olması və gələcəyin məşhur aşıqlarının da məhz onun tələbələri arasından çıxmasıdır. Həmin aşıqlar üçün Aşıq Ələsgərin zəngin poetik irsi əsl sənətkarlıq məktəbi olmuşdur.

İslam dinini qəbul edənədək bizdə aşıqlara ozan deyirmişlər, İslam dinini qəbul etdikdən sonra bu ad aşıq adı ilə əvəzlənmişdir. Bunun da dərin və köklü səbəbləri var. Ozan sözü sazın, yəni alətin səslənməsinin adı ilə bağlıdır. Əlbəttə, qədimdə saz aləti bu qədər mükəmməl quruluşa malik olmamış və səslənən zaman “zan-zan-zan” kimi səslənmişdi. Bildiyimiz kimi, “o” hərfi “zan” səsinin əvvəlinə artırılaraq şəxsiyyəti ifadə etmiş və “o ifaçı” yəni “**Ozan**” adlanıb. İslamdan sonra isə sənətin sahibləri müəyyən dini qadağalara rəğmən “Qurani-Kərim”in hikmətlərini təbliğ etməklə aşıqlıq etmişlər.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan aşıq ədəbiyyatında Aşıq Ələsgərin söz xəzinəsi ilə sazın, sözün yeni ömrü başladı. “Haqq aşığı” ifadəsi Dədə Ələsgərin simasında yenidən dirilib gerçəkləşdi.

1821-ci ildə Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində anadan olmuş Aşıq Ələsgərin dülgərliklə məşğul olan, kəndin hörmətli şəxslərindən sayılan atası Alməmməd kişi eyni zamanda, bədahətən söz demək, şeir qoşmaq istedadına da malik idi. Ara-sıra qoşma, bayatı, gəraylı söyləyən Alməmməd kişi 6 övladını (dörd oğlan, iki qız) saxlamaq üçün Kəlbəcərin Cavanşir mahalının meşələrindən gətirdiyi ağacdan təsərrüfat alətləri düzəldib kəndlərində satar, 8 nəfərlik külfətini dolandırardı. O, oğlanları böyüyəndən sonra mal-heyvanı artırır, bir dəyirman tikib, ailənin güzəranını xeyli yaxşılaşdırır. Dədə Ələsgərin ata ocağında Ələsgər (Əliəsgər aşığın uşaqlıq adı olub, mənası İmam Əlinin kiçiyi deməkdir), Salah, Xəlil, Məhəmməd qardaşları və iki bacısı Fatimə, Qızxanım olmuşlar (1). Atası Alməmməd kişi özü dəyirməndə durar, Ələsgər aşıqlıq edir, Salahla Xəlil əkin-biçinlə məşğul olurdular. Qoyunları otarmaq isə Məhəmmədin öhdəsinə düşmüşdü. Qardaşlar ayrılıb ev-eşik sahibi olandan sonra Məhəmməd uzun müddət çobanlıq edib. Bu səbəbdən ona “Çoban Məhəmməd” də demişlər. Şair Məhəmmədin günümüzə “Şair Məhəmmədin Qars səfəri” (bunu bəzi aşıqlar “Şair Məhəmmədlə Sərvxuraman xanım” da adlandırırdılar), “Şair Məhəmmədin Yalanbol səfəri” və “Şair Məhəmmədin çuxa əhvalatı” adlı üç dastanı var. Sonrakı iki dastan Məhəmmədin qaçqın olduğu zaman və Şura hökumətinin ilk illərində keçirdiyi ağır güzəran, maddi və mənəvi sıxıntılarla əlaqədar yaradılıb. Ancaq aşıqlarımızın repertuarında daha çox yer tutan “Şair Məhəmmədin Qars səfəri” dastanının əsasında heç bir real həyat hadisəsi durmur. Bu dastan bütövlükdə şair xəyalının məhsuludur (2, s.14).

Ələsgər bir müddət Kərbəlayı Qurbanın həyatında nökrəçilik etsə də, Kərbəlayı ilə onun münasibəti zaman-zaman ata-oğul münasibətinə çevrilmişdi. Kərbəlayinin evində ibadət əhli kimi formalaşmış, müəyyən dini təlim və şifahi savad almışdır. Ələsgər Kərbəlayı Qurbanın qızı Səhnəbanuya aşiq olsa da, bu sevda baş tutmur (qızın pullu əmisi onu oğluna alıb, Ələsgəri oradan qovdurur). İllər keçir, Ələsgər nakam məhəbbətin ağrı-acısını yaşayır, uzun illər ilk məhəbbətini unuda bilmir, çətinliklərdən, sınaqlardan keçə-keçə sazla-sözün qovuşduğu dəryaya can atır. İlk məhəbbəti daşa dəyəndən sonra uzun müddət Səhnəbanını unuda bilməyən Ələsgər 40 yaşına qədər subay qalmış, sonra Kəlbəcərin Yanşaq kəndindən Nağı kişinin qızı Anaxanım adlı bir qızla evlənmiş, 9 övladı – Bəşir, Əbdüləzim, Talib adlı 3 oğlu, Nigar, Xeyransa, Gülnisə, Bəsti, Əsli, Zümrüd adlı 6 qızı olmuşdur (1).

Bir sıra görkəmli aşıqlardan dərs almış, özündən sonra gələn aşıqlara qüvvətli təsir göstərmiş, aşiq yaradıcılığının bütün sahələrinə müraciət etmiş və Azərbaycan ədəbiyyatında böyük iz buraxmış Aşiq Ələsgər yaradıcılığında dodaqdəyməz, müxəmməs, qıfılənd, təcnis, cıqalı təcnis, gəraylı, divani və s. bu kimi şeir növləri özünü ən gözəl şəkildə büruzə vermişdir. Görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğun öz çıxışlarının birində bele demişdir: *“Hansı mövzuya əl atıram, hansı daşı qaldırıram altında Dədə Ələsgərdən bir nişanə görürəm”* (4, s. 4).

Aşiq Ələsgərdə elə keyfiyyətlər olub ki, bunu ancaq övliyalarda görmək mümkün idi. Onun alqışı da, qarğıışı da təsirsiz ötüşməzmiş. Hansısa işdən narazı qalsaydı, o iş baş tutmazmış. Həmsöhbət olduğu adamların fikrini “oxuyar”, baş verəcək hadisələri əvvəlcədən xəbər verdiyi üçün, yuxuda Ələsgərə badə verilməsi haqqında da söhbətlər eşidilirdi. Öləcəyi günü belə bir gün öncədən öz yaxınlarına xəbər verən Dədə Ələsgər yaradıcılığında nəsihətamiz şeirlərə geniş yer vermiş, xalq tərəfindən sevib sevilmiş və el ağsaqqalına çevrilmişdir.

Dövrünün qüdrətli sənətkarı Aşiq Alı onun gələcək taleyini bütövlüklə dəyişmişdir. Oğlunun istedadını görəndə atası onu aşiq sənətinin sirlərini öyrənmək üçün Aşiq Alının yanında şəyirdliyə qoymuşdur. Aşiq Alıdan aldığı ustad dərsləri Ələsgərin sənətkar kimi püxtələşməsində böyük rol oynamışdır. Çox keçməmiş Aşiq Ələsgərin apardığı məclislərin sorağı hər tərəfə yayılmış, o, Göyçə ilə yanaşı, İrəvan, Naxçıvan, Qazax, Qarabağ, Gəncə, Kəlbəcər və digər yerlərə toy, şadlıq məclislərinə dəvət edilmişdir. Aşiq sazı, sözü, ədəb-ərkanı ilə el-oba içində ustad sənətkar kimi böyük şöhrət qazanmışdır (9).

Ələsgər Alının şəyirdi olmuşdur. Bir müddət ustad yanında şəyirdlik edən Ələsgər aşıqlıq sənətinin sirləri ilə bərabər, ədəb və mərifət qaydalarını da öyrənmişdir. Aşiq Alı onu tamam hazırlayandan sonra bir toy məclisində Ələsgərlə deyişmiş və şəyirdinin şöhrətini qaldırmaq, onu el içində ucaltmaq məqsədilə özünü qəsdən məğlub edərək sazını qalib tərəfə – Ələsgərə təslim etmək istəmişdir. Ələsgər isə böyük təvazökarlıq hissi ilə ustadının qarşısında baş əyib, ona öz ehtiramını belə ifadə etmişdir:

*Bir şəyird ki, ustadına kəm baxa,
Onun gözlərinə qan damar, damar (7).*

Əvvəlcə Göycədə aşıqlıq etmiş Ələsgər, ağır toy məclisləri aparmış, şəyirdlik dövrünü başa vurduqdan sonra, İrəvana, Naxçıvana, Qazaxa, Qarabağa, Cavanşir ellərinə, Gəncəyə, Kəlbəcərə çağırılmış, hər yerdə özünün yüksək mərifəti, ədəbi, gözəl səsi, bənzərsiz ifası ilə məclisdəkiləri heyran qoymuşdur.

Aşiq Ələsgərin səsi, nəfəsi, mənəvi-əxlaqi zənginliyi kimi sanki zahiri görkəmi də aşıqlıq sənəti üçün biçilmişdi. Müasirlərinin dediyinə görə o, ucaboy, enlikürək, bədəncə sağlam, qüvvətli imiş. Qara gözləri, qalın çatma qaşları, dolu sifəti, iri burnu varmış. Əyninə uzun ətkli arxalıq, üstündən çuxa, ayağına məst geyər, başına buxara papaq qoyarmış. Başını təmiz qırxdırıb saqqal saxlamış. Sazı sol əli ilə çalar, sağ əlini pərdələr üzərində gəzdirər, zil nazik səsi ilə çox şirin və məlahətli oxuyarmış. Bu keyfiyyətlər onu Azərbaycanın hər yerində şöhrətləndirmiş, ustad bir sənətkar kimi məşhurlaşmışdır. Tezliklə aşığın ətrafına çoxlu şəyirdlər toplaşmış, Ələsgər onlara aşıqlıq sənətinin sirlərini başa salmış, saz tutub söz deməyi öyrətmişdir. Bu aşıqların çoxu sonralar görkəmli sənətkar kimi tanınıb məşhurlaşmışlar. Ustad özü şeirlərinin birində çoxlu şəyirdlər yetişdirməsini xatırlayaraq iftixarla deyirdi: *Adım Ələsgərdi, mərdi-mərdana, On iki şəyirdim işlər hər yana (4).*

1918-1919-cu illərdə daşnakların türklərə törətdiyi qırğın nəticəsində Göycə mahalının var-yoxu talanmış, əhali öz dədə-baba yurdunu tərk edib başqa yerlərə köçməyə məcbur olmuşdur. İki ilə qədər Yanşaqda yaşayan aşiq-şair sonra Tərtərə köçmüş, bir neçə ay da orada qalmışdır. Bu yerlərin hər birində aşığı hörmətlə qarşılasalar da, onun qəlbi qubarlanır, gözünü açıb gördüyü doğma yerlər – Sarınər, Murov, Muşoy dağları, Xaçbulaq yaylaqları üçün darıxarmış.

Nəhayət, 1921-ci ildə o, Ağkilsəyə qayıtmış, ömrünün son illərini doğma kəndində yaşamışdır. Ancaq onun çal-çağırılı günləri qurtarmışdı. Yaradıcılığının bənzərsizliyi ilə söz dünyamızı bəzəmiş, xalqın ru-

huna, yaddaşına köçmüş aşıq ömrünü toylarda, şadlıqlarda keçirdiyindən, evdə oturanda darıxır, qocalıqdan, xəstəlikdən şikayətlənirdi.

Deyilənlərə görə, Aşıq Ələsgər yüz ildən çox ömür sürsə də, qəddi əyilməmiş, eşitməsində heç bir problem olmamış, gözləri zəifləməmiş, saçları da tamamilə ağarmamış qalmışdır. Aşıq Ələsgər 1926-cı il mart ayının 7-də 105 yaşında doğulduğu kənddə vəfat etmiş, Ağkilsə qəbiristanlığında dəfn olmuşdur. Dünyasını dəyişsə də, haqqında dastanlar, rəvayətlər, xatirələr bitib-tükənməmiş, zəngin yaradıcılığı ona ölümsüzlük qazandırmışdır.

Aşıq Ələsgərin zəngin bədii irsi toy və şənlik məclislərində, çeşmə başında, yaylaqlarda bədahətən dediyi gəraylı, qoşma, təcnis, deyişmə, ustadnamə, müxəmməs və digər janrlarda olan əsərlərdən ibarətdir. Şeirələrində başlıca yeri məhəbbətin tərənnümü, gözəllərin tərifı, təbiətin təsviri, əxlaqi-tərbiyəvi fikirlərin təbliğı, ictimai eyiblərin tənqidi tutur. Aşıqın sevgi yolunda qarşılaşdığı çətinliklər, əzab və iztirabların təsviri məhəbbət mövzusunda yaratdığı qoşmalarının əsas motivini təşkil edir. Onun el gözəllərinin tərifinə həsr olunmuş şeirlərində nikbin, şən, şux ruh hakimdir. Gözəlləmə adlanan bu şeirlərdə el qızının zahiri gözəlliyinin təsviri ilə yanaşı, saf, incə təbiəti, vəfalı, düz ilqarlı olması da öz əksini tapmışdır. “Güləndam”, “Bəyistan”, “Düşdü” və s. şeirlərində Azərbaycan gözəlinin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri tərənnüm edilir, bədii portreti çəkilir.

Təbiətə həsr olunmuş şeirlərində aşığın vətənpərvərliyi, xalqına bağlılığı qabarıq ifadə olunub. Aşığın “Yaylaq”, “Gördüm”, “Dağlar” rədifli qoşmaları ədəbiyyatımızda doğma yurdun gözəlliyinə həsr olunmuş ən maraqlı əsərlərdəndir. “Yaylaq” rədifli qoşmasında və gəraylısında yazda el-obanın üz tutduğu, el gözəllərinin, igidlərin qaynaşdığı, aşıqların çal-çağırısı eşidilən səfalı yaylaqlar, seyrəngahlar tərənnüm edilir.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında nəsihətlərin əks olunduğu şeirlər – ustadnamələr mühüm yer tutur. Aşığın əxlaqi-tərbiyəvi mövzuda olan “Gərəkdi”, “Olmaz” şeirləri xalq müdrikliliyini, sənətkarın böyük həyat təcrübəsini əks etdirir.

Aşığın yaradıcılığının bir qismini cəmiyyətdəki nöqsanları, ədalətsizliyi, istismarı tənqid edən ictimai motivli şeirlər təşkil edir. “Çıxıbdı”, “Görmədim” əsərlərində həyatın bərkini-boşunu görmüş müdrik aşıq zəmanəsində müşahidə etdiyi nöqsanlara, zülm və haqsızlığa, özbaşınalığa kəskin tənqidi münasibətini bildirir. Belə şeirlərdə tənqid hədəfləri “bivəfa,” “nakəs”, “müxənnət”, “namərd” mahalda, kənddə özbaşınalığa rəvac verən çar hakimləri – naçalnik,

pristav, koxa, eləcə də istismarçı ağalar, quldurlar, ikiüzlü, fırıldaqçı ruhanilərdir. Qoşma, gəraylı, təcnis və dodaqdəyməzləri mənə dərinliyi, səmimilik, təbiilik, həyatilik, forma bitkinliyi baxımından yarandığı gündən örnək olmuşdur. Bu əsərlər sözlərin sərrast seçimi, qafiyə əlvanlığı, məzmunu uyğun epitet, təşbeh, metafora, mübaliğə, təkrir, təzad və s. istifadə məharəti ilə diqqəti həmişə cəlb etmişdir. Saz havalarına uyğun yaradıldığı üçün onun şeirləri ahəngdar və axıcıdır. İctimai motivli şeirləri üçün həyat həqiqətlərinə sadıqlıq, cəmiyyətdəki bələlərin doğru-dürüst təsviri, məzmun dolğunluğu, kəskin tənqidi ruh daha səciyyəvidir.

El kədərini özünün “Gözlə, gözlə sən”, “Bu yerdə tapılmaz”, “Dolansın” şeirlərində ifadə edən aşiq 1924-cü ildə dövlət tərəfindən İrəvana dəvət olunsada, bu təklifdən imtina etmişdir. Məhəbbət mövzusunda yazılmış “Dönübdü”, “Gedibdi”, “Öldürür” qoşmalarının əsas motivini lirik qəhrəmanın sevgilisinin gözəlliyinə heyranlıqla, saf, təmiz sevgi hissləri ilə yanaşı, ayrılığın doğurduğu duyğu və düşüncələr təşkil edir. Məhəbbət mövzusunda şeirlərin bir qismi aşığın Səhnəbanuya olan nakam sevgisinə həsr olunub. Bu şeirlərdə ilk məhəbbətin uğursuzluğunun lirik qəhrəmanda doğurduğu kədər, ah, nalə, göz yaş təbii və təsirli dillə əks olunur. “Düşdü” qoşması süjetli lirika nümunəsidir. Əsərdə lirik qəhrəmanın çeşmə başında bir gözələ aşiq olması, qızın artıq başqasına nişanlandığını biləndə keçirdiyi hisslər öz əksini tapıb. Aşiq Ələsgərin el gözəllərinin tərifinə həsr olunmuş “Xoş gəldin”, “Getmə amandı”, “Sarıköynək”, “Bəyistan” şeirlərində Azərbaycan gözəlinin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri tərənnüm edilir, bədii portreti çəkilir. Aşiq toy və şənlik məclislərində qarşılaşdığı el gözəlinə səmimi münasibətini, heyranlığını ifadə edir. Təbiətə həsr olunmuş şeirlərində yurdumuzun zəngin təbiətinə vurgunluğu, onun sərvətlərinə qayğıkeş münasibəti qabarıq şəkildə əks etdirib. “Gördüm” şeirinin lirik qəhrəmanı təbiət aşiqidir. Zalım ovçunun yaraladığı maralın iniltisi, balasını axtaran gözləri onun qəlbində ağırlı-acılı hisslər oyadır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında dinləyicilərə əxlaqi nəsihətlər, mənəvi dəyərlər aşılayan şeirlər – ustadnamələr mühüm yer tutur. Aşağın əxlaqi-tərbiyəvi mövzuda deyilmiş “Olmaz”, Gərəkdi” şeirləri xəlqi mahiyyət daşıyır, xalq müdrikliyini, sənətkarın böyük həyat təcrübəsini əks etdirir. Bu əsərlərdə atalar sözləri, məsəllərdən istifadə edən aşiq “namərd”, “nakəs”, “müxənnət” insanların şər təbiətini ifşa edir, dinləyicini mərdliyə, saflığa, düzlüyə, namuslu olmağa səsləyir. Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında dövrün ictimai eyblərinin tənqidinə həsr olunmuş əsərlər mövzu aktuallığı, satirik-tənqi-

di məzmunu, ideya-bədii məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. “Görmədim” rədifli qoşmada aşığın əsas tənqid hədəfləri yalançı şahidlər, zalım bəylər, ikiüzlü qazılardır (6).

“Çıxıbdı” rədifli qoşmada riyakar ruhanilər, “məşədi” və “kəlbə-layılar”, dərəbəylik mühitində at oynadan, günahsız insanların qanını tökən, soyğunçuluq edən qoçular, quldurlar, harınlıq edib rəiyyəti qamçılayan pristav, naçalnik kimi çar hakimləri, kəndlinin var-yoxunu əlindən alıb dilənçi kökünə salan ağalar, bəylərin cinayətləri sadalanır. Xalqın ağır həyat şəraiti, vergilərin insanları müflis vəziyyətə salması, zəhmət adamının düşdüyü dözülməz durum aşığın qəlbində hiddət, qəzəb hissi doğurur. Soydaşlarının dərdlərinə laqeyd qala bilməyən aşıq Allaha üz tutaraq padşahın insanlara dərd, kədər, “sitəm” gətirməsindən şikayət edir, xalqın vəziyyətinin, gördüyü cəfaların dözülməz olduğunu söyləyir. Zülm əlindən cana doymuş insanların çara yazdığı ərizələrə baxılmaması aşığın kəskin etirazına səbəb olur.

Bu gün farslar fars dilində yazan qüdrətli şairləri – Nizamini, Nəimini, Nəsimini, Füzulini və bir çoxunu öz şairləri hesab edir və demək istəyirlər ki, türklərdən belə şairlər çıxa bilməz. Amma Dədə Ələsgər sübut edir ki, türklərdən şairlər, söz ustadları, ürfan şairləri də çıxa bilər. Müfəssəl tədqiqat əsərləri yazılmasa da, Aşıq Ələsgər irsinin toplanıb üzə çıxarılmasında, ustada layiq şəkildə xalqa çatdırılmasında görkəmli alim və şairlərimizin – Hümmət Əlizadənin, Əhliman Axundovun, İslam Ələsgərlinin, Həmid Araslının, Mürsəl Həkimovun, Səttar Axundovun, Osman Sarıvəllinin, Hüseyn Arifin, Məmməd Aslanın, İlyas Tapdığın, Vaqif Vəliyevin və digər insanların böyük və danılmaz xidmətləri olub. Xüsusən, Aşıq Ələsgər irsinin geniş şəkildə araşdırılmasında Hümmət Əlizadə və İlyas Tapdığın daha çox xidməti olub. Aşıq Ələsgərin sağlığında kitabı nəşr edilməyib. İlk nəşri 1937-ci ildə Hümmət Əlizadənin tərtib etdiyi “Aşıq Ələsgər” adlı kitab olub. Bu əsər yeganə əsərdir ki, aşıq ədəbiyyatına, ələsgərşünaslığa tamam başqa mövqedən yanaşır və poeziyamızın açılmayan sirli, sehrli məzmununu ifadə edə bilər. Aşıq Ələsgərlə Aşıq Hüseyn Bozalqanlı arasında, sözsüz ki, yaxşı münasibətlər olub. El içində dolaşan söhbətlərdən bəlli olur ki, onlar qarşılaşblar və deyişmələri də olub. Bəlkə də, Aşıq Hüseyn Dədə Ələsgərdən təxminin 40 yaş kiçik olub. O dövrün ədəb-ərkan qaydalarına nəzər salsaq, deyə bilərəm ki, Aşıq Hüseyn indiki aşıqların rəvayət etdiyi kimi, heç zaman Dədə Ələsgərlə onlar danışan kimi davranmazdı, onun qarşısında ədəbsizlik etməzdi. Sadəcə, onlar bir-birilə ədəblə qarşılaşmış, çalib-oxumuşlar. O ki qaldı deyişmələrə Aşıq

Ələsgərlə Aşıq Hüseyn arasındakı oxunan deyişmələr məna və məzmun etibarilə tamam fərqli fikirlərdir. Sözsüz ki, şairlər, aşıqlar bir-birinin şeirlərinə nəzirələr yazır, eyni rədifli şeirləri qarşı-qarşıya oxuyurlar. Bu mənada da Dədə Ələsgərlə Aşıq Hüseyn arasındakı “Mərd”, “Qıj-qıj” kimi digər şeirlərin qarşı-qarşıya oxunması qəbul olunandır. Niyə də olmasın ki, axı o zamanlar həmin ellər bir-birilə dolanır, münasibətlər saxlayırdılar. Sözsüz ki, elin, obanın Dədə Ələsgər kimi, Aşıq Hüseyn kimi sayılan sənətkarları arasında olan münasibətlər danılmazdır (8).

Aşıq poeziyasının Nizamisi sayılan Aşıq Ələsgər XIX əsrdə yaşamış el sənətkarlarının ən istedadlısıdır. Bir dağa bənzəyən aşıq sənətinə hansı səmtdən baxsaq, oradan yenə də Ələsgər zirvəsini görmüş olarıq.

Aşıq Ələsgərin bir çox şagirdi olmuşdur. Göyçə-Daşkənddən Aşıq Nəcəf, Qızılvəngdən Aşıq Mustafa və Aşıq Yusif, Nərimanlıdan Aşıq Mikayıl, Aşıq İsa, Zoddan Aşıq Qasım və Aşıq Ağayar, Böyük Qaraqoyunludan Aşıq Əsəd, Böyük Məzrədən Aşıq Qiyas, Zərzibildən Aşıq Nağı və Aşıq Sayad, Ağkilsədən Aşıq Qurban, qardaşı oğlanları Növrəs İman və Aşıq Musa və başqaları onun istedadlı şagirdlərindən olmuşlar.

Aşıq Ələsgər aşıqlıq sənətinin bütün sirlərinə bələd idi. Müəyyən bir məktəb bitirməsə də, yazı-pozu bilməsə də, dövrünün, mühitinin alimi idi. Aşıq Alı kimi kamil bir ustaddan dərs almış, köhnəliklə yeniliyin mübarizə apardığı oyanmış, dirçəlmiş Göyçə mühitində yetişmişdir. Professor Sədnik Paşa Pirsultanlının təbirincə desək, “Aşıq Ələsgər xalq akademiyasını bitirmiş bir dahi idi”. Qəlbimizdə, sazımızda, sözümdə, şüurumuzda, zehnimizdə, yaddaşımızda olan Aşıq Ələsgər poeziyası Azərbaycan mədəniyyətinin hissiyyat zirvəsi, varlığın bədii söz vasitəsi, estetik duyğu kəhkəşanıdır. Milli düşüncənin intellektual potensialı ilə idrak olunan şüur hadisəsi olan Ələsgər poeziyasında zehnin intellektual imkanları bədii düşüncə kodu ilə dərk olunmuş estetik reallığa çevrilmişdir.

Aşıq Ələsgər poeziyası milli düşüncənin bütün fiziki-mənəvi təcrübəsini özündə kodlaşdıran bədii yaddaş potensialıdır. Bu poeziyanın daşıyıcısı olan etnik-mədəni sistem həm bir fərd (yaradıcı subyekt), həm də bir kollektiv (etnos) olaraq bütün kosmoetnik atributları səviyyəsində Ələsgər yaradıcılığında tarixə - yaddaşa kodlaşdırılıb.

Aşıq Ələsgərin şeirləri mövzu əhatəsi və məzmun prinsipinə görə üç qismə ayrılır: təbiət təsvirləri, lirik-aşıqanə motivli gözəllərin vəsfi, ictimai məzmunlu sosial-siyasi motivlər.

İstismar dünyasına, haramçılığa, ziyankarlara, istismarçı və talançılara nifrət edən aşıq, imkanı olanları imana, düz yola, kasıbın, fəqir-

füqəranın qeydinə qalmağa çağırırdı. Aşıq Ələsgərin bu qəbil öyüdnəsihətlərində Nizami didaktikasının ruhu görünür. Ustad sənətkarın özünəməxsus həyat fəlsəfəsinə görə haqqı nahaqqa vermək istəməyən hər deyilənə yox, gözü ilə gördüyü, qulağı ilə eşitdiyinə inanmalıdır. Aşıq nəinki saz-söz meydanında həddini aşan, cızığından çıxan ustadları, eyni zamanda qarşısındakını yaxşı tanımayanları kəskin hərbə-zorba ilə susdurmuşdur.

Aşıq Ələsgərin “Yeddidi”, “Ay nədən oldu”, “Deyilmi”, “Danışaq” və başqa qıfılbəndləri hələ də sirr dolu qalır: *Bir kasa içində on dörd irəng var, Qarası yeddidi, ağı yeddidi* (5).

“*Bir kasa dünyə, on dörd rəng gecə-gündür, 7 gecə qara, 7 ağ gündüz deməkdir*” desələr də, bu dəryada bir damladır. S.P.Pirsultanlı 1990-cı ildə çap etdirdiyi “Aşıq Ələsgər sənətkarlığı, Aşıq Ələsgər ucalığı” adlı məqaləsində yazmışdır: “*Hər bir sənətkarın sənət meydanında yerini müəyyənləşdirən onun sənətkarlığıdır, sənətə bələdçiliyidir. Dərin biliyinə, zəkasına və fitri istedadına görə Aşıq Ələsgəri aşıq sənətinin memarı hesab edirlər*” (3, s. 24). XVI əsrdə Dirili Qurbani, XVII əsrdə Tufarqanlı Abbas, XVII-XVIII əsrdə Tikmədaşlı Xəstə Qasım, XVIII əsrdə Abdalgülablı Valeh, XIX əsrdə Şəmkirli Hüseyn kimi sənətkarlar arasında sənətin fəvqünə, sənətin zirvəsinə qalxa bilən Aşıq Ələsgər aşıq sənətinin həqiqi memarıdır. Ona görə də Aşıq Ələsgər aşıq yaradıcılığının poetik və melodik sistemini, üsullarını, qaydalarını çox əsaslı mənimsəmiş, aşıqlıq sənətinin zirvəsinə yüksəlmişdir.

Dirili Qurbani yaradıcılığı boyu iki təcnis yaratmışdırsa, Aşıq Ələsgər buna cavab olaraq 25 təcnis yaratmışdır. Aşıq Abbas Tufarqanlı cığalı təcnisin bir nümunəsini (“Gözəl, göz ola”) yaratmışdırsa, Aşıq Ələsgər bunun qarşılığında dörd cığalı təcnis yaratmışdır. Xələflərindən və sələflərindən fərqli olaraq Aşıq Ələsgər aşıq poeziyasına dodaqdəyməz təcnislər və cığalı təcnislər gətirmişdir. Aşıq yaradıcılığında təcnislərin yaradılmasında və təcnislərin inkişaf etdirilməsində Tikmədaşlı Xəstə Qasım və Aşıq Ələsgərin şərəfli xidmətləri olmuşdur. Xəstə Qasımın qıfılbəndlərini Aşıq Ələsgər və qardaşı oğlu Növrəs İman açsa da, xeyli qıfılbəndi açılmamış qalır. Aşıq Ələsgər müstəzad təcnisin gözəl nümunələrini yaratmışdır. Onun yaratdığı dodaqdəyməzi, dodaqdəyməz cığalı təcniyi, divan təcniyi indiyə qədər yarada bilməmişdilər. Anonim cinaslarla təcnis göydələnləri ucaldan ustadın dodaqdəyməz yaradıcılığını heç kəs bacarmamışdır. Türk dünyasının ozan-aşıq poeziyasında Aşıq Ələsgər kimi

dodaqdəyməz təcnisləri Molla Pənah Vaqif, Qasım bəy Zakir, Nəbati kimi təcnis yazmağa cəhd edən sənətkarlar ərsəyə gətirmişlər.

Aşıq Ələsgərin sələfləri olan Qurbani, Aşıq Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Abdalgülablı Valehin dastan yaratdığını düşünəndə, Aşıq Ələsgərin nə üçün dastan yaratmadığı sualı düşüncələrə gəlir. XIX əsrin realist sənətkarı olan Aşıq Ələsgərə məclislərdə dastan söyləməyə macal qalmamışdır. Həcər xanım, Zöhrə xanım, Nəfislə Mərifət haqqında şeirləri və deyişmələri real tarixi dastanlardır. Aşıq Alının “Səfərnəmə”sindən sonra Çoban Məhəmmədin “Qars səfəri” meydana çıxmışdır. Dastan yaradıcılığının poetik və melodik sistemini gözəl bilən Aşıq Ələsgər özünün dastan yaradıcılığını bu real ənənələr üzərində qurmuşdur.

Bu böyük el sənətkarı aşıq şeirinin, demək olar, bütün janrlarına müraciət etmiş və hər birində böyük uğur qazanmışdır. Tükənməz xalq yaradıcılığı çəşməsindən süzülüb gələn bu təkrarsız sənət nümunələri xəlqiliyi, dil sadəliyi, üslub gözəlliyi, forma əlvanlığı ilə dinləyicinin, oxucunun bütün dövrlərdə zövqünü oxşamış, onda gözəl hiss və duyğuların baş qaldırmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutan Aşıq Ələsgərin zəngin poetik irsi ölkəmizin bir çox aşıqları üçün əsl sənətkarlıq məktəbi olmuşdur. Araşdırma istedadlı el sənətkarının ömür yolu, çoxcəhətli yaradıcılığı, sənətkarlığı barədə əhatəli məlumatın əldə olunmasına və qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutan Aşıq Ələsgərin zəngin poetik irsi Azərbaycanda bir çox aşıqlar üçün əsl sənətkarlıq məktəbi olmuşdur.

QAYNAQLAR

1. Babacan L. Hətta ermənilər də Aşıq Ələsgərin bütün şeirlərini bizim dildə əzbər bilirdilər. Modern.az informasiya agentliyi. 2018, 29 aprel
2. Ələsgərov İslam. Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı / Şair Məhəmməd onun doğma qardaşdır. Xalq Cəbhəsi. 2010, 6 avqust. s. 14.
3. Pirsultanlı S.P. Azərbaycan aşıq yaradıcılığına dair araşdırmalar // Aşıq Ələsgər sənətkarlığı, Aşıq Ələsgər ucalığı. Elmi redaktor: M.Qasımlı. Bakı: Azərnəşr, 260 səh s. 24
4. Vahid T. Aşıq Ələsgər möcüzəsi (Haqq aşığı) Mədəniyyət qəzeti, 18 avqust 2011-ci il
5. <https://azkurs.org/azerbaycan-respublikasi-tehsil-nazirliyi-gence-dovlet-universi.html?page=9>
6. <https://edebiyat.ucoz.com/index/0-68>
7. <https://medeniyyet.az/page/news/21418/Asiq-Elesger-mocuzesi.html>
8. <https://modern.az/az/news/163719>
9. <https://portal.azertag.az/az/node/13616>